

**Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Interdiszciplináris Bölcsészet- és Társadalomtudományi Doktori Iskola
Európa és a magyarság a 18-20 században Doktori Program**

KOLNHOFER VINCE

**A GRADISTYEI HORVÁTOK
ÉS A MAGYAR–OSZTRÁK HATÁRKIJELÖLÉS**

A doktori disszertáció tézise

Konzulens tanár: Dr. Ormos Mária akadémikus, professor emerita

Pécs, 2008

I. TÉMAVÁLASZTÁS ÉS KUTATÁSI CÉLKITŰZÉS

A gradistyei horvátok és a magyar osztrák határkijelölés című doktori értekezés írásakor két célt tűztem ki magam elé. Az egyik, hogy felvázoljam az Osztrák–Magyar Monarchia és a történeti Magyarország világháborút követő összeomlásának, az új országok alakulásának „nagy” eseményei hogyan érintették a gradistyei horvátokat, miként kapcsolódtak be a folyamatokba. Ez a kis népcsoport milyen módon próbált alkalmazkodni a világháborút követő évek változó politikai, társadalmi viszonyaihoz.

A másik, hogy bemutassam a trianoni békeszerződés ratifikációját követő határkijelölés során a területi hovatartozással kapcsolatos álláspontjukat, megnyilatkozásaikat, a végleges határ kialakításában játszott szerepüket.

Az értekezés fókuszába helyezett témakör egy kis régión belül is egy kisebbséget érint. Az események jobb megvilágítása érdekében minden fejezetben vizsgáltam a tágabb környezetet is. A világháború után milyen folyamatok zajlottak a nyugat-magyarországi térségben. Esetünkben ez az itt élő német nemzetiség, amely a kérdéses területen többségben volt, illetve a magyar közigazgatási – esetenként katonai – szervek tevékenységének bemutatását jelentette. Helyenként az országos események felvázolása is szükségesnek tűnt.

A térség a nagypolitikai játszmákban is szerepelt. A korridor kérdése kapcsán a gradistyei horvátok is az európai politika középpontjába kerültek, ezért nagyobb teret szántam ennek a problematikának, ezen belül is a kevésbé ismert horvátországi álláspontok, lépések bemutatásának.

A kérdéskörnek a politikai, közigazgatási vetülete mellett egyházi vonatkozásai is voltak. Mint láttuk a politikai határok módosulása után Róma néhány év elteltével az egyházmegyei beosztás megváltoztatásával próbálta kezelni a keletkezett problémákat. Ez a lépés viszont újabb konfliktusok kialakulásához vezetett, melyek megoldása még hosszú éveket vett igénybe. Ezek közé tartozott az egységes egyházi igazgatás megteremtése, a burgenlandi papság jogi állásának a tisztázása, továbbá a paphiány enyhítése. Az egyházpolitikai változásokkal párhuzamosan a katolikus egyház, ezen belül a helyi horvát papság is tevékenyen részt vett az ún. nyugat-magyarországi térségben zajló eseményekben.

II. A KUTATÁS ELŐZMÉNYEI – A SZAKIRODALOM ÉRTÉKELÉSE

A nyugat-magyarországi – burgenlandi kérdés történetével kapcsolatban könyvtárnyi irodalom született. A feldolgozások zöme vagy magyar, vagy osztrák szempontból igyekszik bemutatni az események menetét. Ezek a munkák a térségben élő horvátokkal, a területi hovatartozással kapcsolatos álláspontjukkal, tevékenységükkel, a végleges határ kialakításában játszott szerepükkel csak részben, egy-egy elemet kiragadva foglalkoznak.

A trianoni békeszerződést követő osztrák–magyar határkijelölésről, a soproni népszavazásról, a Magyar–Osztrák Határmegállapító Bizottság (MOHMB) munkájáról is sok feldolgozás jelent meg az utóbbi években Magyarországon. Helytörténeti munkák foglalkoztak egy-egy térség, település eseményeivel az adott időszakban. Ezek a munkák főként magyarországi anyagokat használtak. A bécsi Staatsarchiv és a Burgenländisches Landesarchiv (BLA) anyagainak tükrében némileg árnyaltabb képet kaphatunk, és megismerhetjük az osztrákok motivációját, indokait egy-egy esemény kapcsán.

Az eseményekhez időben közelálló memoáriródalom jelentős része a felkelés és a soproni népszavazás kérdésével foglalkozik. Témánk szempontjából rendkívül fontosak a gradistyei horvátok által írt visszaemlékezések is. A tárgyalt időszak eseményeiről a gradistyei horvátok körében kevés visszaemlékezés, feldolgozás született. Mersich Márton volt korszakunkban a gradistyei horvátság egyik vezetője. Mozaikszerű visszaemlékezéseiben a gradistyei horvátság érdekében kifejtett tevékenységét helyezi előtérbe. Elkötelezte magát a Magyarországon való maradás mellett. Az átsatolás utáni időszakot tárgyalva, saját „magyarón” múltját az átsatolás és határmegállapítás időszakát is próbálta feledtetni, már nem foglalkozott Magyarországgal. Munkája jól példázza a horvátság magatartását, hogy miként próbáltak beilleszkedni és teret nyerni az új tartományban, új hazájukban.

A forrásértékű kiadványok közül Villani Frigyes: Jelentés a soproni népszavazásról és a magyar–osztrák határmegállapításról című munkáját kell kiemelni. Villani a soproni szövetségközi katonai misszió mellett működő magyar képviselő, majd a Magyar–Osztrák Határmegállapító Bizottság magyar delegációjának vezetője volt. A térképekkel illusztrált „bizalmas” jelzetű könyvecskét mindössze húsz példányban adták ki 1923-ban. A munka 1918-tól az osztrák területi igények bejelentésétől a határkijelölés befejezéséig tárgyalja az eseményeket.

A nyugat-magyarországi kérdés megismerésében nagy fontosságúak voltak Fogarassy László Soproni Szemlében megjelentetett cikkei, amelyek nagyon sok már elfeledett, vagy nem ismert forrást és dokumentumot tártak fel. A soproni népszavazáshoz vezető események

és a szavazás nemzetközi kontextusba helyezett diplomáciatörténeti elemzését és összefoglalását legrészletesebben Ormos Mária: *Civitas fidelissima. Népszavazás Sopronban 1921.* című munkájából ismerhetjük meg.

A határkijelölés folyamatát Zsiga Tibor dolgozta fel önálló könyvben. A szerző osztrák levéltári forrásokat is felhasznált, de ezek nem tárták fel teljes részletességgel az osztrákok határkijelöléssel kapcsolatos álláspontját. A Magyar–Osztrák Határmegállapító Bizottság működéséről, a politikai határmegállapításról, a határvonalon rendszeresített határjelekről, a műszaki munkálatokról, az új határvonal miatt szükséges jogi jegyzőkönyvekről Suba János doktori értekezése tárgyal a legrészletesebben, leginkább az Országos Levéltár és Hadtörténeti Levéltár anyagaira támaszkodva.

A dolgozat témájához kapcsolódóan, azt mintegy körbeölelve több összefoglaló jellegű írás is rendelkezésre áll. Közülük ki kell emelni Ormos Mária „Padovától Trianonig” és „A két világháború közötti Magyarország története” című munkáit, a bel- és külpolitika fejleményeit mutatják be Gergely Jenő, Ormos Mária, Pritz Pál, Romsics Ignác írásai. A magyarországi nemzetiségek társadalmi, gazdasági helyzetének alakulásával többek között Tilkovszky Loránt foglalkozott. A katolikus egyház korszakbeli történetét, ezen belül a békeszerződés egyházjogi és egyházpolitikai következményeit Gergely Jenő dolgozta fel.

Témánk szempontjából nélkülözhetetlen volt a kérdéskörrel foglalkozó külföldi, főként osztrák szerzők kutatási eredményeinek megismerése is. Ausztria legfiatalabb tartományának kiadványaiban értelemszerűen a tanulmányok többsége a 20. század kérdéseivel, Burgenland megalakulásával, önálló politikai egységgé szerveződésével foglalkozik. A kisebb terjedelmű munkák megjelenésének színtere a *Burgenländische Heimatblätter*, és az *Österreichische Osthefte* nevű folyóiratok. A nagyobb ívű összefoglaló jellegű művek jelentős része a *Burgenländisches Landesarchiv* által kiadott *Burgenländische Forschungen*ben és a *Burgenländisches Landesmuseum* gondozásában megjelenő *Wissenschaftlichen Arbeiten aus dem Burgenland (WAB)* sorozatban jelent meg.

Az összefoglaló munkák közül kiemelkedik Gerald Schlag műve, melyet a 80. évforduló alkalmából adtak ki. Schlag a nyugat-magyarországi kérdésben érdekelt országok történészeinek munkáit és levéltári anyagait is bőségesen felhasználta. Ugyancsak Schlag dolgozta fel a szűkebben vett határkijelölés 1922. és 1923. évi eseményeit osztrák források alapján.

A nyugat-magyarországi kérdés és a határváltozások egyházpolitikai vetületével kevés kutató foglalkozik. Az őszirózsás forradalom időszakának egyházi és nemzetiségi politikáját, ezek összefüggéseit Tengely Adrienn tárta fel. Munkájában kitér a kormányzat

egyházpolitikai lépéseire, melyeket a nyugat-magyarországi nemzetiségek megnyerése érdekében tett. Vázolja a nemzetiségi, így a gradistyei horvát papság állásfoglalását, lépéseit. Az osztrák kutatók közül a kérdéskörrel, az Apostoli Adminisztrátúra történetével, a kismartoni püspökség megalakulásával foglalkozó Josef Rittsteuert kell megemlíteni.

A gradistyei horvátok történelméről és kultúrájáról több összefoglaló munka is készült. Hosszas előkészítés és kutatás után egy nagy összefoglaló monográfiát is kiadtak Zágrábban. A kötetek témánkat érintő fejezeteiről meg kell állapítanunk, hogy azok kifejtésénél a legtöbb esetben „megálltak” a határon. A Magyarországnál maradt horvátok, horvát települések 1921 utáni és határkijelölés-kori történetéről csak nagy vonalakban, vagy egyáltalán nem esik szó. A fenti műveket Ausztriában és Horvátországban adták ki, német, vagy horvát nyelven íródtak. A Magyarországon megjelent, a gradistyei horvátok történelmével is foglalkozó magyar és horvát nyelvű könyvekről ugyancsak elmondható, hogy csak kevés teret szentelnek a határkijelölés problematikájának.

A dolgozatban tárgyalt összefüggések megértéséhez szükségesnek látszott, hogy az első fejezetekben vázoljam a gradistyei horvátok Nyugat-Magyarországra való áttelepedését, letelepedését, társadalmi, politikai viszonyaikat az első világháborúig. Ennek feldolgozásában a már említett monográfia eredményeire tudtam támaszkodni.

A gradistyei horvátok az első világháborút követő eseményekben – az ún. nyugat-magyarországi kérdésben és a határkijelölésben játszott szerepével többnyire ezen népcsoportból származó kutatók, történészek, mint Nikolaus Bencsics, Gerald Schlag és helytörténészek foglalkoznak. Úgy tűnik, hogy kutatási eredményeik – még ha német nyelven is jelennek meg, nem kapnak szélesebb publicitást, vagy megmaradnak tartományi szinten. Magyarországon legrészletesebben Kővágó László még az 1960-as évek szellemiségében dolgozta fel a forradalmak korának eseményeit. Sajnos azóta sem készült ennél részletesebb elemzés erről az időszakról.

III. FELHASZNÁLT FORRÁSOK

A disszertáció első fejezeteiben a téma jellegéből és feldolgozottságából adódóan elsősorban a nyomtatásban megjelent feldolgozásokra, könyvészeti anyagra támaszkodtam.

A gradistyei horvátok 1918 és 1921 közötti történetének feldolgozásához a Naše Novine korabeli számait használtam fel. A hetilap nemcsak a horvátságot érintő eseményeket, információkat adta közre, hanem a szerzők írásai, publicisztikái révén a horvátok vezetőinek különböző elképzelései, véleménynyilvánításai is itt kerültek a nyilvánosság elé.

A levéltári források közül a tárgyalt időszakra vonatkozóan elsőként a Magyar Országos Levéltárban a Miniszterelnökségi Levéltár Határmegállapító Központi Iroda anyagából a rezervált, általános és a miniszterelnökségtől átvett iratokat néztem át. A határkijelöléssel foglalkozó szervek iratanyagának vizsgálata során választ kaptam arra, hogy milyen politikai, etnikai, gazdasági megfontolások vezették az Osztrák-Magyar Határmegállapító Bizottság magyar delegációját a határkijelölés során.

A Vas Megyei Levéltárban a következő fondokat néztem át: Főispáni Elnöki iratok, Főispáni Általános iratok, Nyugat-Magyarországi Kormánybiztos vegyes iratok, Alispáni elnöki iratok, Szombathelyi Járás Főszolgabíró Közigazgatási iratok, Szombathelyi Járás Főszolgabíró Elnöki iratok. Az itt talált anyagok feldolgozásával pontosabb képet kaptam arról, hogy a magyar kormány és a megyei szervek milyen lépéseket tettek a kérdéses területen élő lakosság megnyerésére és befolyásolására. A Szombathely környékén élő horvátság magyarpárti demonstrációiról, a határkijelöléskor követett magatartására is választ kaptam.

Mivel a kérdés Ausztriát is közvetlenül érintette, munkám egyoldalú lenne, ha csak a magyar forrásokat vizsgálnám. A bécsi Staatsarchivban található anyagok – Zentralgrenzkommission, Österreichisch-Ungarisch Grenzregulierungsausschuß kutatásával választ kaptam a határmegállapítással kapcsolatos - az osztrák kormány által tett – lépésekre a magyar kormány, a Határmegállapító Bizottság és a Népszövetség felé. Feltártam azokat az eltérő sajátosságokat, amelyek megmutatkoztak a magyar és az osztrák szemlélet és álláspont között.

A kormány szintű lépések mellett az Eisenstadti Landesarchiv anyagainak vizsgálata választ adott arra, hogy milyen volt a határkijelölésben érdekelt (jelentős részben horvát) községek hangulata a különböző osztrák helyi és országos szervek, szervezetek jelentései alapján, milyen lépéseket tettek ezen szervek a lakosság megnyerése érdekében. A

határkijelölés során végzett bizottsági meghallgatásokhoz kapcsolódó osztrák vizsgálatokról a csereegyezmény körüli komplikációkról is bőséges információk állnak rendelkezésre.

A politikai, közigazgatási kérdéseken túl egyházi problémák is keletkeztek. A békeszerződések által kettévágott győri és szombathelyi katolikus egyházmegyékben történt változások bemutatásához elsősorban a két püspökség levéltárában található anyagokra támaszkodtam. Fetser Antal győri és Mikes János szombathelyi püspökök állásfoglalását a nyomtatásban megjelent Püspöki Körlevelekből ismerhetjük meg. A Szombathelyi Püspöki Levéltár kancelláriai iratai, valamint a Győri Egyházmegyei Levéltár egyházkormányzati iratsorozatának forrásai sok-sok helyi eseményen keresztül mutatják be a térségben megjelenő folyamatokat.

A felvetett kérdések vizsgálatához a korabeli sajtóanyagok (Magyar Nyugat, Naše Novine, Vasvármegye) számainak feldolgozásával tudtam kiegészítő információkat gyűjteni. A pinka-völgyi falvak visszacsatolásáról szóló tudósítások jól szemléltetik a korszak hangulatát. Ugyanakkor esetenként az információk pontosságának ellenőrzése is szükségessé vált.

A horvátság társadalmi struktúrájának bemutatásához, gazdasági, foglalkoztatási iskolázottsági viszonyairól táblázatokat készítettem, melyeket a szövegben helyeztem el, illetve egy ábrát is mellékeltem. A határkijelöléssel kapcsolatos elképzeléseket és a végleges határvonal és a néprajzi viszonyok összefüggéseit térképek és táblázatok segítségével ábrázoltam, melyek a mellékletekben találhatóak. Ugyancsak itt helyeztem el a disszertációban tárgyalt témákhoz kapcsolódó dokumentumokat, plakátokat, fotókat, az eseményekben fontos szerepet játszó személyek fotóit a képmellékletekben. A gradistyei horvátok vezetőinek és a visszatérésért legtöbbet tett személyek életrajzi adatait az értekezés végén közöltem.

A dolgozat témájából fakadóan nagyon sok településnév található benne. A könnyebb olvashatóság érdekében csak a magyar (amennyiben volt) nevüket tüntettem fel. A települések német és – amennyiben ismert – horvát elnevezése külön táblázatban található, amelyből az is kiolvasható, hogy jelenleg mely ország területén fekszik.

IV. AZ ÉRTEKEZÉS FELÉPÍTÉSE ÉS GONDOLATMENETE

A dolgozatban tárgyalt problematika, a gradistyei horvátok és a magyar-osztrák határkijelölés közötti összefüggések megértéséhez ismertettem azokat a körülményeket, történelmi erőket, melyek hatására ez a kis népcsoport az első világháborút követő nyugat-magyarországi események sodrába kerülhetett.

A bevezető gondolatok és a kérdéskör irodalmának áttekintése után a III. fejezetben a gradistyei horvátok nyugat-magyarországi térségbe való betelepődését ismertettem. Ennek kiváltó oka a nyugati, északnyugati irányú így a Horvát Királyság és a környező országok területét is érintő oszmán terjeszkedés volt. Az állandó háborús pusztítás közepette a lakosság tömegei az elvándorlásban látták a megoldást. Bemutattam azokat a nagybirtokos családokat, akiknek mindkét térségben birtoka lévén, a spontán migrációnál is nagyobb szerepük volt az áttelepítésben. Ismertettem azokat a körülményeket – 15. sz. végi háborúk, gazdasági válság, járványok és a török hadjáratok – melyek lehetővé tették, hogy ebbe a térségbe nagyobb létszámú csoportok letelepedhettek. A továbbiakban tárgyalom a betelepülés földrajzi határait, majd a rendelkezésre álló források kritikai vizsgálata alapján meghatároztam a betelepültek feltételezett létszámát.

A betelepülés körülményeinek tisztázása után vázlatosan áttekintettem a gradistyei horvátok kulturális, társadalmi politikai történetét az első világháborúig. Ebben az alfejezetben (III.2.) a betelepülés utáni konszolidáció, a közvetlenül jelentkező reformáció, majd az ezt követő ellenreformáció kulturális, nyelvi vonatkozásait ismertettem. Kitértem a katolikus egyházzal fennálló szoros kapcsolatra és a horvát származású papság szerepének fontosságára is. Tárgyaltam az iskolai oktatás szerepét, a magyarosítási törekvések egyes elemeit is. Ismertettem horvátság gazdasági viszonyait, a területi elhelyezkedésükkel összefüggő eltéréseket is. Az 1848-as szabadságharccal kapcsolatban bemutattam miként viszonyultak a gradistyei horvátok Jellasics felhívásához és a térségen átvonuló horvát csapatokhoz.

A IV. fejezetben az első világháború befejeződésétől a trianoni békeszerződés aláírásáig tárgyaltam a nyugat-magyarországi viszonyokat. Az Osztrák-Magyar Monarchia és a történelmi Magyarország felbomlását övező események közül nagyobb teret szenteltem a térségben jelentkező német nemzeti mozgalmak bemutatásának. Ezek többnyire a terület

átcsatolásáért vagy önálló, autonóm terület kialakításáért harcoltak, és ebben Ausztriából is segítséget kaptak. Az egyre terjedő csatlakozást követelő demonstrációkon osztrák agitátorok is felszólaltak. A helyi hatalom dezorientált volt. A régi testületek mellett újonnan alapított vagy kis csoportok által létrehozott tanácsok alakultak, melyek gyakran egymásnak ellentmondó intézkedéseket hoztak. Az elszakadási törekvéseket a német nemzeti igények mellett az osztrák területekkel – Bécs, Bécsújhely, Gráci-medence, Stájer vidék – fennálló szoros gazdasági kapcsolatok is erősítették. A térségben – országszerte is – erős nyugtalan hangulat, melyet a nagypolitikai változások idéztek elő a magyar kormányt engedményekre készítették. Az elszakadási mozgalmakat a terület autonómiájának biztosításával igyekeztek leszerelni.

A belpolitikai válság és a külpolitikai okok – Vix jegyzék – miatt Magyarországon proletárdiktatúrát kiáltottak ki, melynek célja az ország kommunista eszmék szerinti átalakítása, a nemzetközi elismerés megszerzése és a Szovjet-Oroszországgal való szoros kapcsolat kiépítése volt. Az eseményekkel kapcsolatban bemutattam, hogy ezek milyen hatással voltak a térségünkre, milyen szerepük volt itt a szociáldemokratáknak. A Tanácsköztársaság is lépéseket tett a nemzetiségek megnyerése érdekében. Engedélyezték a németek számára külön tanácsok és intéző bizottságok felállítását. Megalakulhatott a körülírt határokkal rendelkező Gaurat für Deutsch-Westungarn is, mely kifejezte szolidaritását a Tanácsköztársasággal, és állást foglalt az elcsatolás ellen. A proletárdiktatúrával a kezdetektől fogva létezett ellenállás a térségben, melyet röviden tárgyalok.

A következő alfejezetben (IV.2) a gradistyei horvátokkal kapcsolatos, forradalmak alatti eseményeket foglalkozom. Az első világháború befejeződését követő események a horvátokat is váratlanul, felkészületlenül érték. A változásokkal felbukkanó problémákhoz való viszonyulás megosztotta őket. Főként a terület északi részén, a nezsideri, kismartoni, nagymartoni járásokban élők közül kereték sokan kenyerüket a Bécsi-medence üzemeiben, míg a középső és déli területeken – Felsőpulya, Felsőőr, Németújvár környékén – erősebb volt a hagyományos gazdasági szerkezet, a közeli magyar városok piaca volt elsődleges számukra. Ezek a társadalmi-gazdasági eltérések meghatározták a területi hovatartozással kapcsolatos álláspontot.

A gradistyei horvátok politikai aktivizálódásának során az értelmiségiek egyházi személyek nagyobb részét képező magyarofil csoport Magyarország keretén belül képzelte el a népcsoport jövőjét. Megalakították a Horvát Nemzeti Tanácsot Pinezich Istán, soproni ügyvéd, Mersich Márton, szabadbárándi plébános és Rozenits Demeter, mosonújfalui

plébános vezetésével. Ezen események tárgyalása során bemutattam, hogy milyen nemzeti követelésekkel léptek fel, hogyan próbálták aktivizálni a még mindig passzívnak tűnő népeiséget. A Tanácsköztársaság kikiáltása alapjaiban változtatta meg a helyzetet. Az új hatalom a németek követeléseit vette figyelembe. A horvátok a kezdetektől fogva – sokszor véres – konfliktusokba bonyolódtak a proletárdiktatúrával. Ezt a szembefordulást több eseten keresztül mutattam be.

A Tanácsköztársaság utáni helyzetet és a gradistyei horvátok mozgalmait bemutató alfejezet (IV.3) első részében az újból felerősödő német elszakadási mozgalmakat és az ellenük irányuló magyar katonai lépéseket tárgyalom. A saint-germaini békeszerződés aláírása után Ausztria elérte, hogy Sopronba nemzetközi katonai missziót küldjenek. A gradistyei horvátok több demonstrációjának ismertetésével láthatjuk, hogy az elcsatolás elleni tiltakozások gyakran a vasárnapi istentiszteletekhez kapcsolódtak, vagy az 1920. évi választási kampányhoz kötődtek, a szónokok többnyire a papság köréből kerültek ki.

Az V. fejezetben egy nagyobb kitekintés keretében bemutatom, miként kerültek a gradistyei horvátok az európai politika figyelmébe a nyugat-magyarországi korridorról kapcsolatban. A korridor-gondolat előzményeinek ismertetése mellett a kérdés horvátországi vonatkozásait, illetve a gradistyei horvátok elutasító álláspontját is felvázoltam.

A trianoni békeszerződés következményeit és a határmegállapítás folyamatát tárgyaló fejezet (VI.) első alfejezetében a trianoni békeszerződés utáni nyugat-magyarországi eseményeket és az ezekhez kapcsolódó horvát mozgalmat tárgyalom. Ennek során bemutattam, milyen elképzelései voltak a magyar kormánynak és a helyi elitnek, hogy ne kelljen a területet átadniuk. A különféle autonómia elképzelések mellett az osztrák kormánnyal is tárgyalások folytak a terület megosztásáról, de ezek nem vezettek eredményre.

A továbbiakban bemutatom, hogy a Szövetségi Táborki Bizottság felügyelte átadást a kibontakozó fegyveres ellenállás miként akadályozta meg. Az osztrák csendőri erők visszavonultak, a területen a felkelők rendezkedtek be. Röviden ismertetem a Lajta Bánság kikiáltását és IV. Károly visszatérésének következményeit.

A Vas Megyei Levéltárban őrzött füzetcskében közölt helyzetjelentések révén betekintést kaphatunk a pinka-völgyi, főként horvát községek hangulatáról 1920 utolsó hónapjaiban és 1921 elején.

A fejezet második részében a horvátok újból fellendülő magyarpárti mozgalmát mutatom be. Érdekes gondolatokat fogalmazott meg Jandrisevits Péter pásztorházi plébános.

Szerinte a gradistyei horvátok kulturális autonómiáját azért kellene támogatniuk a magyaroknak, mert különben a horvátok asszimilációja a németek számát növelné. A követelésekkel kapcsolatban a magyar szervek pontosan látták, hogy ezek nem a nép körében fogalmazódtak meg, a többség kevesebbel is beérné. 1921 augusztusában az átadás időpontját közvetlenül megelőzően a néhány hónappal korábban alakult Horvát Kulturális Egyesület vezetősége memorandumban kérte, hogy a horvátok Magyarországnál maradhassanak. A felkelés időszakában többnyire csak a pinka-völgyi horvátok demonstráltak Magyarország mellett. Ekkor már egyre erősebb az osztrákpárti horvátok hangja.

A felkelés okozta bonyodalmat a két érintett ország olasz közvetítéssel a Velencében kötött egyezményben rendezte. A soproni szavazás eseményeinek rövid tárgyalása mellett a szavazás részletes eredményét is bemutatom, amelyből kivehető, hogy az egyetlen érintett horvát településen – Kópházán – az összesített átlagnál nagyobb arányban szavaztak Magyarországra. Fontosnak tartottam, hogy bemutassam azokat a horvátokat, akik ekkor a már az osztrákok alkalmazásában álltak, és Ausztria mellett agitáltak.

A következő (VI.3) alfejezetben a Magyar-Osztrák Határmegállapító Bizottság tevékenységét és a határmegállapítás folyamatát tárgyalom. Az alfejezetet a téma áttekinthetősége érdekében több részre osztottam. Az első részben a Sopron és Vas megyei eseményeket és a gradistyei horvátokkal kapcsolatos összefüggéseket vázoltam. Részletesen ismertettem a bizottság helyszíni szemléit, bemutatva az egyes településeken történeteket, majd a meghallgatások következményeit. Itt főként az osztrákok által elkövetett, a Magyarország mellett nyilatkozó horvátokkal szembeni túlkapásokról van szó, mivel az érintett települések többsége osztrák fennhatóság alatt állt. A bizottság javaslata alapján a Népszövetség Tanácsa 1922 szeptemberében hozta meg a döntést, amely alapján öt horvát többségű és öt német többségű település visszacsatolásához járultak hozzá. A továbbiakban a települések visszacsatolási ünnepeit és az osztrákpártiak elleni retorziókat ismertetem valamint elemzem a pinka-völgyi települések magyarpártiságának okait.

A Moson megyei határmegállapítás tárgyalása során bemutattam a két érdekelt fél részletes javaslatait, majd a helyszíni szemléket ismertettem, amelyek során megmutatkozott a lakosság megosztottsága. A térségben jelentős nagybirtokok szerepe meghatározó volt az események alakításában. A népszövetségi döntést követő határkijelölés körüli bonyodalmakkal is részletesen foglalkoztam.

A Népszövetség Tanácsa 1922. szeptemberi döntése mindkét kormány elégedetlenségét kiváltotta. Magyarország nem kapta vissza a magyarpártiságát

demonstrációkon is hangoztató Szentpéterfát és Olmódot. Ausztriának közlekedési nehézséget okozott volna a Kőszeg környéki Rendek és Rótfalva visszacsatolása. Ezzel az új tartomány déli és északi részét összekötő útvonal megszakadt volna. Az említett problémákat, több mással együtt 1922. november 22-én csereegyezményben rendezték. Ekkor a két horvát többségű település visszakerült Magyarországhoz, míg a német többségűek Ausztriánál maradhattak. Az egyezményrel kapcsolatban ismertetem egyes magyar ellenzéki körök és Kőszeg tiltakozását, melynek során az eseményeket egyoldalúan állították be. Az egyezmény alapján Káptalanvisnél egy szőlőterületet kellett Ausztriának adni. Míg Szentgotthárdnál a magyar félt kötelezték 1 km hosszú út építésére osztrák területen, az itt kapott területi nyereség fejében. Az ennek során tett magyar és osztrák lépések jól nyomon követhetők a levéltári források alapján.

Szükségesnek tartottam, hogy külön alfejezetet szenteljek a meghallgatások és határkijelölés folyamatának osztrák levéltári források alapján való bemutatásának. Ezen anyagok többsége nem jelent meg a magyar szakirodalomban. Nagyban árnyalják az eseményekről kialakult álláspontot. Az osztrák hivatalos szervek és különböző szervezetek rendszeresen készítettek hangulatjelentéseket az új tartomány lakóiról. Itt ismertetem az osztrák biztos Stefan Neugebauer részletes jelentését a helyszíni szemlékről. A Szombathely környéki magyarpárt demonstrációk után az osztrák szervek nyomozást indítottak. Az ennek során készült jelentések részletesen megmutatják az osztrák szervek lépéseit. Külön vizsgálat indult a szemlék előkészítésében résztvevő osztrák küldött, Hiebel Ferdinand magatartásával kapcsolatban, mivel az osztrákok azt gyanították, hogy az ő passzivitása sok helyen bátorította a magyarpártiakat.

A határmegállapítás folyamatának felvázolása után külön fejezetet (VII.) szenteltem a győri és szombathelyi katolikus egyházmegyék és a nyugat-magyarországi kérdés összefüggéseinek tárgyalásához. Az egyes alfejezetekben kronológiai sorrendben tárgyaltam az egyházmegyéket érintő kérdéseket: a forradalmak korának eseményeit, a békeszerzésekkel összefüggő egyházkormányzati lépéseket. Ráműtöttem arra, hogy a térség lakosságához hasonlóan a papság is megosztott volt. Álláspontjuk miatt összetűzésekbe keveredtek a hatóságokkal is. Az osztrák csapatok bevonulásakor, mindkét alkalommal több horvát nemzetiségű papot hurcoltak el. A különböző folyamatok és események következtében fellépő paphiány okait, a megoldási kísérleteket, a határon átnyúló problémákat az ezt követő alfejezetekben tárgyaltam.

Az értekezés összefoglaló fejezetében bemutattam, hogy a gradistyei horvátok egyes csoportjai milyen hatások, megfontolások alapján viszonyultak a kérdéskörhöz. Hogyan szűkült az idő haladtával a Magyarország pártján állók tábora. Vázlatosan tárgyaltam, miként alakult az új határ által kettészakított nép sorsa az új országokban.

TARTALOMJEGYZÉK

I. BEVEZETŐ

II. A KÉRDÉSKÖR IRODALMÁNAK ÁTTEKINTÉSE

III. A GRADISTYEI HORVÁTOK NYUGAT–MAGYARORSZÁGON

III.1. A gradistyei horvátok betelepülése

III.1.1 Az oszmán terjeszkedés következményei a Horvát Királyság térségében

III.1.2 A nyugat-magyarországi birtokos családok szerepe a gradistyei horvátok áttelepítésében

III.1.3. Vlahok –oláhok

III.1.4. A betelepültek számának meghatározása

III.2. A gradistyei horvátok politikai, társadalmi élete az első világháborúig

III.2.1 A letelepedés utáni konszolidáció

III.2.2. Reformáció és ellenreformáció – Az irodalmi nyelv kialakulása

III.2.3. Nyelvi és kulturális fejlődés

III.2.4. Gazdasági és szociális struktúra

III.2.5. A jobbágyfelszabadítástól az 1. világháborúig

IV. A NYUGAT-MAGYARORSZÁGI VISZONYOK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ VÉGÉTŐL A TRIANONI BÉKESZERZŐDÉSIG

IV.1. A forradalmak időszaka

IV.1.1. Az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése

IV.1.2. A nyugat-magyarországi térség a forradalmak időszakában

IV.2. A gradistyei horvátok a forradalmak időszakában

IV.3. A nyugat-magyarországi térség a Tanácsköztársaság bukása után – a gradistyei horvátok mozgalmi (1919–1920)

V. ELKÉPZELÉSEK A TERÜLET SORSÁRÓL. A NYUGAT-MAGYARORSZÁGI (SZLÁV) KORRIDOR

VI. A BÉKESZERZŐDÉSEK ÉS KÖVETKEZMÉNYEI – A MAGYAR OSZTRÁK HATÁRMEGÁLLAPÍTÁS

VI.1. A trianoni békeszerződés és a nyugat-magyarországi kérdés – a gradistyei horvátok mozgalmi (1920–1921)

VI.2. A velencei egyezmény és a soproni népszavazás – a horvátok álláspontja

VI.3. A Magyar–Osztrák Határmegállapító Bizottság tevékenysége

VI.3.1. A Sopron és Vas megyei határmegállapítás és a gradistyei horvátok

VI.3.1.1. A meghallgatások következményei

VI.3.1.2. A Visszacsatolások

VI.3.2. A Moson megyei határmegállapítás

VI.3.3. Az 1922. évi osztrák–magyar határcsere egyezmény és következményei

VI.3.4. A meghallgatások és a határkijelölés az osztrák levéltári források tükrében

VII. A GYŐRI ÉS SZOMBATHELYI EGYHÁZMEGYÉK A NYUGAT-MAGYARORSZÁGI KÉRDÉSBEN

VII.1. A forradalmak kora

VII.2. Az osztrák és magyar békeszerződés következményei

VII.3. Az egyházkormányzattal kapcsolatos lépések

VII.4. A fegyveres harcok időszaka és az osztrák csapatok végleges bevonulása

VII.5. A paphiány és a megoldási kísérletek

VII.6. Határon átnyúló problémák

VII.7. Helyi példák, plébániák

- VIII. ÖSSZEGZÉS – A GRADISTYEI HORVÁTOK HELYZETE AZ ÚJ ORSZÁGOKBAN
- IX. ÉLETRAJZOK
- X. FORRÁSOK ÉS IRODALOM
- XI. HELYNÉVMUTATÓ
- XII. TÁBLÁZATOK
- XIII. KÉPMELLÉKLET

V. AZ ÉRTEKEZÉS ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEI

A gradistyei horvátok betelepülésével kapcsolatban, több kutató eredményeinek összevetésével arra a következtetésre jutottam, hogy a tágabban értelmezett térségbe (Alsó-Ausztriát és Morvaországot is beleértve) a betelepültek száma nem haladta meg az 50-60 ezret.

A Naše Novine hetilap tudósításai alapján az 1919 és 1921 közötti időszakban a gradistyei horvátok jelentős számú magyarpárti demonstrációját ismertettem. Ezekből kitűnik, hogy a kezdeti a helyi kezdeményezések helyett, a trianoni békeszerződés aláírását követően, többnyire a központilag szervezett tiltakozó rendezvényeken vesznek részt.

A nyugat-magyarországi korridorról kapcsolatban bemutattam, hogy milyen szerepet töltött be a korabeli horvátországi politikában. A gradistyei horvátok miként utasították el a tervezetet minden alkalommal, mikor felmerült a megvalósítás veszélye.

A legtöbb munkában határozott osztrákpártinak bemutatott, szociáldemokrata nézeteket valló Tomsich Kálmán közvetlenül az osztrákok első bevonulási kísérlete előtt, a nyugat-magyarországi kormánybiztosnak írt levelében, még a „bécsi szocialistáktól” félő horvátok felfegyverzését javasolta.

Egy a Burgenlandi Tartományi Levéltárban található forrás alapján pontosítottam a Horvát Párt Alsópulyán tartott alakuló ülésének – melyet az osztrák csendőrség feloszlattott - időpontját. Az eddigi feldolgozásokban Mersich Márton memoárjai alapján március 26-a volt megadva. A dokumentumban megadott 1922. március 4-e azt jelenti, hogy az osztrákok erőszakos fellépésére közvetlenül a helyszíni szemlék előtt került sor.

A meghallgatások részletes vizsgálta és a határmegállapító bizottság javaslatának elemzése világossá tette, hogy nem állja meg a helyét az a főként osztrák kutatók körében hangoztatott feltételezés miszerint a Horvát Kulturális Egyesület memorandumja arra készítette volna a bizottságot, hogy a horvát falvakat lehetőség szerint Magyarországnak ítélje. A bizottság az etnikai megfontolásokat figyelmen kívül hagyva német többségű falvak Magyarországnak való visszacsatolását is javasolta. A horvát többségű magyarpárti Répcesarud és Olmód ilyen irányú kérését elvetették.

Az meghallgatások során az osztrákok részéről felmerült a gyanú, hogy a delegáltjuk, Ferdinand Hiebel „passzívan” viselkedett, teret engedett a Magyarországot képviselő Szabó István főhadnagy propagandájának. Ezek a vádak főként a pinka-völgyi és Rohonc környéki települések esetében hangoztak el, amely térségben a legerősebbek voltak a magyarpárti

megnyilatkozások. Ez a magatartás rossz benyomást tehetett az érintett lakosságra és azt a képzetet kelthette, hogy Ausztriának nem fontos az ügy.

Az osztrákok által meghurcolt horvát papok közül Kuntár József esete közismert, az egyházi vonatkozások vizsgálatakor feltártam, hogy rajta kívül még több Sopron megyei gradistyei horvát papot letartóztattak a két bevonulás során. Ami befolyásolhatta az itteni horvátság álláspontját.

Az eddig ismertetett információk alapján megállapítható, hogy a kezdetben Magyarország partján álló Sopron megyei horvát többségű településeken az osztrákok bevonulása után történt események változtatták meg a magyarpárti hangulatot.. A horvát papok letartóztatása, a horvát párt alakuló ülésének felosztatása nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a Sopronnal való gazdasági kapcsolat ellenére Ausztriát támogassák. A pinka-völgyi horvátság manifesztációin kevés szó esett a nemzeti jogokról. A Magyarországhoz való hűség hangoztatása a Szombathellyel való szoros gazdasági kapcsolatot is jelentette. Ekkor látszódtott igazán, hogy a horvát vezető réteg akkor bírt befolyással, ha magyarpárti szándékaik megegyeztek az érdekelt népesség gazdasági érdekeivel.

VI. A DISSZERTÁCIÓ TÉMAKÖRÉBEN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK

Külföldön megjelent tanulmányok:

Ausrija i Gradišćanski Hrvati u dobi austro-ugarskoga razgraničenja. In: Znanstveni Zbornik Znanstvenog Instituta Gradišćanskih Hrvatov. 2. edicija, 2006. Szerk: Csenar-Schuster, Agnjica. 2006. 27–32.p.

Kolnhofer Vince: Zwischenkriegszeit. (Geschichte des Südwestens des Komitats Vas im 20. Jahrhundert).— In: Wolfram Dornik – Rudolf Graßmug – Stefan Karner (Hg.): GrenzenLos. Österreich, Slowenien und Ungarn 1914–2004. Beitragsband zur Ausstellung im Gerberhaus Fehring. Graz–Fehring, 2007. 177–182. p.

Die Diözesen von Szombathely und Győr im Lichte der westungarischen Lösung. In: Burgenländische Heimatblätter. (megjelenés alatt)

Magyarországon megjelent tanulmányok:

Az 1922. november 22-i osztrák-magyar határcsere-egyezmény és következményei. In: Kutatási Füzetek 4. A JPTE BTK Történelem Doktori Programjának kiadványa. Pécs, 1998. 3–15. p.

A Moson megyei határkijelölés. In: Kutatási Füzetek 4. A JPTE BTK Történelem Doktori Programjának kiadványa. Pécs, 1998. 16–32. p.

Az osztrák-magyar határkijelölés szempontjai. In: A társadalmi-gazdasági aktivitás területi-környezeti problémái. Szerk.: Tóth József – Wilhelm Zoltán. Pécs, 1998. 356–361. p.

Új határ Magyarország és Ausztria között - a határkijelölés magyar és osztrák szempontjai. In: „Változó világ, átalakuló politikai földrajz”. Szerk.: Dr Pap Norbert – Dr Tóth József. JPTE TTK Földrajzi Intézet. Pécs, 1999. 227–232. p.

A nyugat-magyarországi korridor szerepe a korabeli horvát politikában. In: Az átalakuló Balkán politikai földrajzi kérdései. Szerk.: Hajdú Zoltán – Pap Norbert – Tóth József. PTE TTK Földrajzi Intézet Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja. Pécs, 2001. 54–58. p.

A Szombathely környéki horvátok magyarpárti mozgalma. In: Trianon és a “húséges falvak.” Szerk: Kovács Géza, Dr Zsiga Tibor. Croatica, Budapest, 2004. 57–62. p.

A nyugat-magyarországi (burgenlandi) horvátok magyarpárti mozgalmi a két világháború között. In: A Kárpát-medence politikai földrajza. Szerk.: Pap Norbert – Végh Andor. PTE TTK Földrajzi Intézet Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja Pécs, 2005. 137–140. p.

Kolnhofer Vince: A gradistyei horvátok betelepülése. In: Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője. 31.(1) 2007. Szombathely, 2008. 383–395. p.

Diplomamunka:

Az osztrák-magyar határkijelölés Vas megyében 1922/23. és a nyugatmagyarországi horvátok. Szakdolgozat a JPTE BTK Modernkori Történeti Tanszékén. Pécs, 1994.

Tudománynépszerűsítő cikkek, újságcikkek:

Povličenje ugrsko-austrijske granice i Narda. In: NARDA katoličanski kulturni i informativni list za hrvate u Nardi. 1997. 2. sz.

Gradišćanski Hrvati u doba austro–mađarskog razgraničenja. In: Hrvatski Kalendar 2003. Szerk.: Pavić-Blažetin, Branka. Croatica Kht. Budapest, 2003. 48-53. p.

Konferencia–előadás:

Az osztrák–magyar határkijelölés szempontjai

A társadalmi-gazdasági aktivitás területi-környezeti problémái. Geográfus Doktoranduszok Első Országos Konferenciája. Pécs, 1996. november 28-29.

Ausztia i gradišćanski Hrvati u doba austro-mađarskog razgraničenja

IV. Međunarodni kroatistički skup, Hrvatski znanstveni zavod, Pécs, 1998 június 19–20.

Új határ Magyarország és Ausztia között – a határkijelölés magyar és osztrák szempontjai
Változó világ, átalakuló politikai földrajz. Első Magyar Politikai Földrajzi Konferencia. Pécs, 1998. november 30 – december 1.

Zapadno-ugarski koridor – plan teritorijalnog povezivanja Čehoslovačke i Jugoslavije (Hrvatske)

V. međunarodni kroatistički znanstveni skup, Pécs, 200. november 24–25.

A nyugat–magyarországi korridor szerepe a korabeli horvát politikában

Az átalakuló Balkán politikai földrajzi kérdései. II. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia. Pécs, 2000. november 27-29.

Helyi „népszavazás” az osztrák–magyar határon –a Pinka völgyében

Területi változások az ezer éves magyar állam történetében. Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, 2001. január 29–31.

A Szombathely környéki horvátok magyarpárti mozgalma

Konferencia a hazaszeretetről és a hazához való hűségről. Horvátlövő, 2003. október 23.

A nyugat-magyarországi (burgenlandi) horvátok magyarpárti mozgalmi a két világháború között

A Kárpát–medence politikai földrajza. IV. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia. Pécs, 2004. október 7-8.

A Szombathelyi és Győri Egyházmegye Burgenlandhoz csatolt részei

Muzeológus PhD hallgatók konferenciája. Szombathely, Savaria Múzeum, 2007. november 15.

A Győri és Szombathelyi egyházmegyék Ausztriához csatolt részei és a gradistyei horvátok
VI: Magyar Politikai Földrajzi Konferencia. PTE TTK Földrajzi Intézet Kelet-Mediterrán és
Balkán Tanulmányok Központja. Pécs, 2008. október 16-17.

Austro-ugarsko razgraničenje nakon I. svjetskog. rata i Gradišćanski Hrvati
Znanstveno-informatični skup. 475 ljet doseljenja Hrvata u nekadašnji prostor zapadne-
Ugarske. Soproni Horvát Kisebbségi Önkormányzat. Sopron, 2008. október 19